

# การย้อมผ้าฝ้ายด้วยสีธรรมชาติ จากเมล็ดคําแสด



ศูนย์ศึกษาและพัฒนานวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 (เชียงใหม่)  
สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 1 (เชียงใหม่) กรมป่าไม้  
กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

## คำนำ

วนเกษตร เป็นเกษตรกรรมที่นำเอาหลักการความยั่งยืนถาวรของระบบธรรมชาติ มาเป็นแนวทางต่างๆ ให้เป็นองค์ประกอบหลักของไร่นา ผสมผสานกับการปลูกเลี้ยงลอยพีชชั้นล่าง ที่ไม่ต้องการแสงแดดมาก หรือได้อาศัยร่มเงา และความชื้นจากการที่มีพีชชั้นบนขึ้นปกคลุม รวมทั้ง การจัดองค์ประกอบการผลิตทางการเกษตรให้มีความหลากหลายชนิดของพีชและสัตว์

ตั้งความของวนเกษตร การนำคำแสดงซึ่งเป็นไม้ยืนต้นขนาดเล็กมาใช้ในหลัก วนเกษตร ซึ่งเป็นเรื่องที่ควรส่งเสริมให้มีการเพาะปลูกและนำไปใช้ในท้องถิ่นที่มีความสนใจ เนื่องจากคำแสดงเป็นไม้ยืนต้นขนาดเล็กที่ขึ้นในป่าและบริเวณลำห้วย สามารถนำมาปลูกในไร่ นา สวน และบริเวณบ้านได้ ซึ่งตรงกับหลักวนเกษตรที่นำไม้ป่ามาปลูกในพื้นที่เกษตรและนำมา ใช้ประโยชน์ควบคู่กับภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงทำให้เกิดรายได้ในท้องถิ่น และยังสร้างผลิตภัณฑ์ ที่มีคุณค่าโดยใช้วัตถุดิบจากธรรมชาติ คือ การย้อมสีผ้าฝ้ายด้วยเมล็ดคำแสดง ภูมิปัญญานี้ เป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดมาแต่อดีต โดยวิธีสืบทอดจะใช้การสอนแบบปฏิบัติจริงเพื่อให้เกิดการ ลองผิดลองถูก ทั้งเป็นวิธีการที่ได้ผลเร็วและเกิดนวัตกรรมใหม่ๆ ขึ้นมาอีกมากมาย เป็นวิธีการสอน แบบโบราณของบ้านไม้ตะเคียน อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน ที่ต้องลองผิดลองถูกเพื่อให้ได้ ผลิตภัณฑ์ตามความต้องการ ซึ่งเป็นกลุ่มตัวอย่างที่สามารถพัฒนาผลิตภัณฑ์จนประสบความสำเร็จ ในการรวมกลุ่มกันและพัฒนาให้เป็นแบบมืออาชีพและสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวและชุมชน

การย้อมผ้าฝ้ายด้วยเมล็ดคำแสดงจึงเป็นภูมิปัญญาที่ควรส่งเสริมอย่างยิ่ง เพื่อเป็นการ อนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ และเป็นการสร้างรายได้ให้กับครอบครัวและ ชุมชนเป็นการเพิ่มคุณค่าให้แก่ผลิตภัณฑ์ ทำให้ผลิตภัณฑ์ผ้าฝ้ายที่ย้อมสีธรรมชาติมีมูลค่าสูงขึ้น ทั้งด้านจิตใจ ความภูมิใจ และความปลอดภัยของผู้ผลิตและผู้ที่ได้ซื้อผลิตภัณฑ์ ดังนั้นความรู้ ในเรื่องนี้จึงเป็นการส่งเสริมที่คุ้มค่า ทั้งยังเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนที่สืบทอดกันมา อย่างยาวนานให้คงอยู่สืบไป

คณะผู้จัดทำ  
กันยายน 2553

# สารบัญ

|  | หน้า |
|--|------|
| คำนำ   |      |
| สารบัญ   |      |
| ความเป็นมาของกลุ่มทอผ้าสีธรรมชาติบ้านไม้ตะเคียน    | 1    |
| ข้อมูลทั่วไปของต้นคำแสด                            | 2    |
| ขั้นตอนการย้อมสีผ้าฝ้ายด้วยเมล็ดคำแสด              | 2    |
| การตลาด  | 13   |
| รายชื่อสมาชิกของกลุ่มทอผ้าสีธรรมชาติบ้านไม้ตะเคียน | 14   |

# กลุ่มทอผ้าสีธรรมชาติด้วยเมล็ดคำแสด

## ความเป็นมาของกลุ่ม

กลุ่มทอผ้าสีธรรมชาติบ้านไม้ตะเคียน หมู่ที่ 2 ตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2542 มีสมาชิกในกลุ่ม จำนวน 10 คน เริ่มแรกกลุ่มฯ ได้ทำการทอผ้าตีนจก โดยได้รับฝ้ายมาจากนายทุนจังหวัดแพร่ ผลผลิตที่ทำขึ้นมานั้น เป็นรูปแบบที่นายทุนออกแบบมาให้ และในบางครั้งเมื่อไม่ได้รับการติดต่อจากนายทุน ส่งผลกระทบให้กับสมาชิกในกลุ่มฯ คือสมาชิกเกิดการว่างงาน ขาดรายได้ และได้รับรายได้ที่ไม่แน่นอน สมาชิกในกลุ่มฯ ได้รวมตัวกันและจัดการประชุมขึ้น โดยมีสมาชิกคนหนึ่งได้เสนอความคิดว่า ในอดีตหมู่บ้านของเราได้ทำการทอผ้าใช้เอง โดยนำเอาฝ้ายที่ผลิตขึ้นเองนำมาย้อมสี โดยสีที่นำมาย้อมก็หาได้ตามธรรมชาติ และนำไปผลิตเป็นเครื่องนุ่งห่ม ดังนั้นทางกลุ่มจึงนำเอาภูมิปัญญานี้ มาสร้างสรรค์เป็นผลิตภัณฑ์ผ้าทอย้อมด้วยสีธรรมชาติ

เริ่มแรกสีที่นำมาย้อมฝ้ายมีจำนวนไม่มากนัก และผลผลิตยังมีรูปแบบที่ไม่หลากหลาย และยังไม่เป็นที่รู้จัก ต่อมาสมาชิกในกลุ่มฯ ได้ทำการดัดแปลงสี และรูปแบบของผลิตภัณฑ์ให้มีความทันสมัยแต่ยังคงเอกลักษณ์ของทางกลุ่มฯ คือการนำเอาวัตถุดิบที่ได้จากธรรมชาติมาใช้ในการย้อมสีของฝ้าย จึงทำให้ผลิตภัณฑ์ของกลุ่มฯ เป็นที่รู้จักและเป็นที่ยอมรับของตลาด ทำให้มียอดการสั่งผลิตสินค้าเพิ่มขึ้น และทางกลุ่มฯ มีสมาชิกเพิ่มขึ้นจากเดิม 10 คน กลายเป็น 20 คน และทำให้สมาชิกมีรายได้ที่เพิ่มขึ้น

ปี พ.ศ. 2546 กลุ่มฯ ได้ส่งผลิตภัณฑ์เข้าประกวด ในโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ และได้รับรางวัลหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ ระดับ 3 ดาว การได้รับรางวัลในครั้งนี้ส่งผลให้กลุ่มฯ และผลิตภัณฑ์ของกลุ่มฯ เป็นที่รู้จักแพร่หลายมากขึ้น หน่วยงานต่าง ๆ รวมไปถึงบุคคลที่สนใจทั้งในประเทศ และต่างประเทศ เช่น ประเทศญี่ปุ่น เข้ามาศึกษาดูงาน

ปี พ.ศ. 2553 กลุ่มฯ ได้พัฒนารูปแบบของผลิตภัณฑ์และส่งผลิตภัณฑ์เข้าประกวดในโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ ได้รับรางวัลหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ ระดับ 4 ดาว และได้รับรางวัลจากกรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ คือ รางวัลผลิตภัณฑ์ที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม แม้ว่าทางกลุ่มฯ จะประสบผลสำเร็จจากการได้รับรางวัลต่าง ๆ แต่ก็มีได้หยุดการพัฒนาผลิตภัณฑ์ เพราะทางการตลาดยังมีการแข่งขันกันอยู่มาก เพื่อให้ได้ผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพ และมีความทันสมัย ทางกลุ่มฯ จึงปรับปรุงคุณภาพของสี และพัฒนาผลิตภัณฑ์อยู่เสมอ

## ข้อมูลทั่วไปของต้นคำแสด

ชื่อวิทยาศาสตร์ : *Bixa orellana* linn.

ชื่อสามัญ : Annatto Tree

ชื่อวงศ์ : BIXACEAE

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ :



ต้น : สมุนไพรคำแสดเป็นไม้ต้นขนาดเล็ก สูง 3-5 เมตร ยอดเป็นพุ่มกลม

ใบ : ลักษณะใบเดี่ยวเรียงเวียนรอบต้น รูปไข่ โคนใบมน ปลายใบแหลม ขอบใบเรียบ หรือเป็นคลื่น

ดอก : ดอกคำแสดออกเป็นช่อใหญ่ตามปลายยอดของกิ่ง แต่ละช่อมี 5-10 ดอก ดอกมีสีขาวหรือชมพู รูปร่างคล้ายดอกกุหลาบ กลีบดอก 5 กลีบ กลีบดอกมีชั้นเดียว กลีบรองดอกสีเขียวขนาดเล็ก เกสรเพศผู้มีจำนวนมาก ปกติออกดอกช่วงฤดูหนาวตั้งแต่เดือนตุลาคมถึงเดือนมกราคม

ผล : มีรูปไข่ ขนาดราว 2.5 x 4 เซนติเมตร ผิวนอกของผลปกคลุมด้วยขนยาวคล้ายผลเงาะ เมื่อแก่จัดผิวนอกและขนกลายเป็นสีเหลืองหรือแดงสั้รวมกันเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ตามปลายกิ่งดูสวยงามและติดอยู่ได้นาน

เมล็ด : แต่ละผลมีเมล็ดขนาดเล็กอยู่ภายในประมาณ 50 เมล็ด แต่ละเมล็ดจะห่อหุ้มด้วยผงสีแดงสั้ ซึ่งเกิดจากสารที่ชื่อ bixin และ orellin เป็นหลัก

## ขั้นตอนการย้อมสีผ้าฝ้ายด้วยเมล็ดคำแสด

### 1. เตรียมวัตถุดิบและอุปกรณ์

#### 1.1 อุปกรณ์ในการย้อมผ้าฝ้าย

- กระทะ หรือ หม้อ ขนาด 30 นิ้ว หรือมากกว่าแล้วแต่ปริมาณของผ้าฝ้ายที่จะย้อม
- เตาอังโล
- ถ่าน หรือ ฟืน
- หม้อหรือถังปีบ

#### 1.2 วัตถุดิบ

- ผ้าฝ้ายตามขนาดที่ต้องการย้อม ส่วนใหญ่จะย้อมผ้าฝ้ายที่มีขนาดเบอร์ 1, 11, 7
- เมล็ดคำแสด
- น้ำประสานเพิ่มความเข้มข้นของสี (ใช้ได้จากต้นกล้วยแต่ส่วนใหญ่ใช้ส่วนที่เป็นใบ)
- หยวกกล้วย (เอาน้ำยางจากหยวกกล้วยโดยวิธีการต้มหยวกกล้วย)
- ราวตากผ้าฝ้าย

## 2. ขั้นตอนในการย้อมผ้าฝ้าย

### 2.1 นำผ้าฝ้ายที่จะย้อมแช่น้ำเปล่า ประมาณ 2 ชั่วโมง



2.2 นำผลคำสดมาแกะเอาเมล็ดตามที่ต้องการแล้วนำมาแช่น้ำทิ้งไว้ หรือนำเมล็ดคำสดมาแช่ในน้ำที่กำลังต้มเลยก็ได้แล้วแต่สะดวก (ถ้าต้องการสีที่เข้มมากขึ้นต้องนำเมล็ดมาใส่เพิ่มอีก)



### 2.3 ในขณะที่ร่อนน้ำเตีอดให้หั่นหยวกกล้วย



### 2.4 นำหยวกกล้วยที่หั่นแล้วไปต้มจนเดือดเพื่อเอาน้ำยางกล้วย



2.5 น้ำยางกล้วยที่เสร็จแล้ว (นำไปใช้เป็นตัวประสานให้สีติดทนนานกับผ้าฝ้าย)



2.6 หรือนำหยวกกล้วยมาต้มพร้อมกับน้ำเมล็ดคำแสด



2.7 ในขณะที่รอน้ำเดือดก็นำผ้าฝ้ายไปซักกับผงซักฟอกทั่วไป



2.8 บิดน้ำออกให้พอหมาด ได้ดังรูป



2.9 เมื่อน้ำที่อยู่หม้อเดือดให้ตักหอยกกล้วยและเมล็ดคำแสดออกให้หมด



2.10 กากของหอยกกล้วยและเมล็ดคำแสดใช้ได้ครั้งเดียวไม่สามารถนำกลับมาใช้ซ้ำอีกได้



2.11 พอตักหยวกกล้วยและเมล็ดคำแสดออกหมดแล้ว จึงนำผ้าฝ้ายลงแช่จนเต็มหม้อ



2.12 ต้มผ้าฝ้ายทิ้งไว้ ประมาณ 30 นาที



ก่อนจะแช่ผ้าฝ้ายถ้าต้องการเพิ่มสีให้เข้มขึ้น ต้องใส่น้ำขี้เถ้าใบกล้วยที่ผสมไว้แล้วลงไปทีละครึ่งขันน้ำ แล้วดูสีที่เปลี่ยนไปว่าได้ตามต้องการหรือไม่ ถ้ายังก็ใส่น้ำขี้เถ้าไปจนกว่าจะได้สีตามที่ต้องการ



2.13 เมื่อต้มจนครบ 30 นาทีแล้ว จึงตากผ้าฝ้ายออกมาพักไว้ 10 นาที เพื่อให้น้ำไหลออกพอหมาด



2.14 นำผ้าฝ้ายไปตาก ระยะเวลาการตากประมาณ 1-3 วัน ขึ้นอยู่กับสภาพอากาศ



2.15 ผลผลิตที่ได้



2.16 นำไปผ่านกรรมวิธีการทอ



2.17 ได้ผลิตภัณฑ์



## การตลาด

- ส่งร้านภูคา ถนนลอยเคราะห์ ตำบลช้างคลาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
- ส่งด้ายไหมไปประเทศญี่ปุ่น ไต้หวัน จีน

\* ทางกลุ่มๆ จะได้รับคำสั่งการผลิตสินค้ามาจากพ่อค้าที่มาสั่งโดยตรงที่บ้านไม้ตะเคียน และพ่อค้า แม่ค้าก็มารับเองที่หมู่บ้านทำให้ลดค่าใช้จ่ายในการขนส่งไปมาก

รายชื่อสมาชิกกลุ่มทอผ้าสีธรรมชาติบ้านไม้ตะเคียน  
หมู่ที่ 2 ตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน

| ลำดับที่ | ชื่อ-สกุล               | ตำแหน่ง         | หมายเหตุ |
|----------|-------------------------|-----------------|----------|
| 1        | นางเจนจิรา จอมแปง       | ประธานกลุ่มฯ    |          |
| 2        | นางศศิณฑา แก้มเลา       | รองประธานกลุ่มฯ |          |
| 3        | นางณริน จอมแปง          | สมาชิก          |          |
| 4        | นางวาสนา ผาหล้า         | สมาชิก          |          |
| 5        | นางศิริรัตน์ หล้าฟู     | สมาชิก          |          |
| 6        | นางอ่อนแก้ว จอมแปง      | สมาชิก          |          |
| 7        | นางพรศรี ตุ่นวิชัย      | สมาชิก          |          |
| 8        | นางวิไล ใจนันทน์        | สมาชิก          |          |
| 9        | นางทา หล้าคำ            | สมาชิก          |          |
| 10       | นางลอย ตุ่นวิชัย        | สมาชิก          |          |
| 11       | นางพิรพรรณ พิมพา        | สมาชิก          |          |
| 12       | นางเสงี่ยม พิมพา        | สมาชิก          |          |
| 13       | นางสายฝน จาเงิน         | สมาชิก          |          |
| 14       | นางจินดา จินาใจ         | สมาชิก          |          |
| 15       | นางบัวแรง จอมนันทา      | สมาชิก          |          |
| 16       | นางเอ๋ย อินทร์ใจ        | สมาชิก          |          |
| 17       | นางผาย อินทร์ใจ         | สมาชิก          |          |
| 18       | นางนราพร ดีบัติ         | สมาชิก          |          |
| 19       | น.ส.รัตนา หล้าคำ        | สมาชิก          |          |
| 20       | นายบุญรักษ์ เรือนอินทร์ | สมาชิก          |          |
|          |                         |                 |          |